TOBİDER

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591
DOI Number: http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.27.11

Volume 10/3
2026 p. 217-235

BİLGE KAĞAN'IN SARAYI

THE PALACE OF BILGÄ QAGHAN

Gürhan KİRİLEN*
Hayrettin İhsan ERKOÇ **

ÖZ

13. yüzyılda yaşamış olan Yelü Zhu bir devlet adamı, âlim ve şairdir. Yelü Zhu'nun kaleme aldığı *Shuangxi Zuiyin* başlıklı şiir derlemesinde geçen bir açıklama "Bilge Kağan'ın bir saray inşa ettirdiğini" ifade etmektedir. Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarını bizzat yerinde inceleyen ve Tang dönemi eserlerindeki filolojik hataları düzelten Yelü Zhu, Kara Korum'un 70 *li* (yaklaşık 35 km.) kuzeybatısında ve Köl Tigin Anıtı'nın 70 *li* güneybatısında "Bilge Kağan'ın Saray Kenti" kalıntılarının bulunduğunu bildirmektedir. Öte yandan Gök Türk mimarisi ve yaşam tarzına dair veriler ekseriyetle ideolojik ve basmakalıp ifadeler barındıran Çin yıllıklarındaki sınırlı anlatımlar üzerinden şekillenmiştir. Ancak Orhun Yazıtları'nda geçen *Toġu Balıḳ* ve *Amġa Ḳorġan* gibi yerleşim adları ile Bizans kaynakları ve arkeolojik bulgular, Gök Türk devletinin karma bir sosyo-ekonomik yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Türk şehircilik tarihinin başlangıcı genellikle Uygur Kağanlığı (744-840) ile özdeşleştirilse de Orhun Vadisi'ndeki yerleşimlerin bir kısmının Gök Türk döneminde (552-745) filizlendiği anlaşılmaktadır. Yelü Zhu'nun sunduğu hassas mikro-coğrafi veriler günümüz uydu görüntüleme imkânlarıyla bir araya getirildiğinde, Moğolistan'ın Arhangay Eyaleti Hotont kasabası yakınında, surlarla tahkim edilmiş bir kale ve çevresinde eski yapı kalıntıları tespit edilebilmektedir. Bu şekilde bölgedeki saray mimarisi ve kentleşme olgusunun Uygurlardan önce Gök Türkler zamanında başlamış olabileceği görülmektedir. Yelü Zhu'nun tarif ettiği Moğolistan'ın Arhangay Eyaleti Hotont bölgesinde, yüzey incelemeleri ve arkeolojik kazıların başlatılması gerektiği ortadadır.

Anahtar Kelimeler: *Bilge Kağan'ın Sarayı, Yelü Zhu, Gök Türklerde Şehircilik*

ABSTRACT

Yelü Zhu, who lived in the 13th century, was a statesman, scholar, and poet. An explanatory note in his poetry collection titled *Shuangxi Zuiyin* states that "Bilgä

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sinoloji, E-mail: kirilen@ankara.edu.tr, ORCID 0000-0002-1599-1316, Ankara, Türkiye.

** Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, E-mail: h.ihsan.erkoc@comu.edu.tr ve ihsan_erkoc@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-0797-6500, Çanakkale, Türkiye.

Qaghan had a palace constructed". Having personally examined the Köl Tigin and Bilgä Qaghan inscriptions on-site and corrected the philological errors found in Tang period texts, Yelü Zhu reports that the ruins of "Bilgä Qaghan's Palace City" is located 70 *li* (approximately 35 km.) northwest of Qara Qorum and 70 *li* southwest of the Köl Tigin Monument. On the other hand, data regarding Türk (Kök Türk, Tujue 突厥) architecture and lifestyle have been shaped predominantly through the limited accounts in Chinese chronicles, which contain ideological and stereotypical expressions. However, settlement names such as *Toγu Balïq* and *Amγa Qorγan* mentioned in the Orkhon Inscriptions, along with Byzantine sources and archaeological findings, demonstrate that the Türk state possessed a mixed socio-economic structure. Although the beginning of Turkic urban history is generally identified with the Uyghur Qaghanate (744-840), it is understood that some of the settlements in the Orkhon Valley originated during the Türk period (552-745). When the precise micro-geographic data provided by Yelü Zhu are combined with modern satellite imagery capabilities, a fortress fortified with walls and surrounding ancient structural remains can be detected near the Khotont district in the Arkhangai Province of Mongolia. Thus, it is observed that the palace architecture and urbanization phenomenon in the region may have commenced during the Türk era, prior to the Uyghurs. It is evident that surface surveys and archaeological excavations must be initiated in the Khotont region of Mongolia's Arkhangai Province, as described by Yelü Zhu.

Keywords: *Palace of Bilgä Qaghan, Yelü Zhu, Urbanism in Türk Period*

Gök Türklerde "Şehircilik" Meselesi

Erken dönem Türk tarihi içerisinde Gök Türkler, *Türk* adını ilk kullanan ve günümüze ulaşan en eski Türkçe metinleri oluşturan devlet olmaları bakımından çok özel bir konuma sahiptirler. Bu yüzden şimdiye kadar Gök Türkler pek çok araştırmaya konu olmuşlardır. Haklarındaki bilgiler ise ekseriyetle kendi yazıtlarından ve Çince kaynaklardan, ayrıca diğer bazı kaynak gruplarından edinilmektedir. Hacim olarak bakıldığında Çin kaynaklarındaki bilgilerin en fazla yer kaplayan grup olduğu görülmektedir. Ancak Çinli tarihçiler Gök Türklere oldukça önyargılı yaklaşmışlar, kendileri için uygun olmayan olayları veya durumları örtme yoluyla perdelemeye çalışmışlardır. Bu durumun bariz bir örneği, Gök Türklerin yaşam tarzıyla ilgili kayıtlarda gözlemlenebilmektedir. Çinli tarihçiler, tıpkı Hunlarda yaptıkları gibi Gök Türklerin kültürleri ve günlük yaşam tarzlarından söz ederken onları basmakalıp ifadelerle katıksız çoban göçebeler gibi betimlemişlerdir. Burada özellikle "suları ve otlakları takip ederek göç ederlerdi" tarzı ifadeler öne çıkmaktadır. Öte yandan söz konusu kaynaklarda Gök Türklerin otağları, arabaları ve hayvancılıklarıyla ilgili pek çok kayıt bulunmaktadır (Erkoç, 2024a, s. 158-167).[1]

Gök Türkler gerçekten de Çin kaynaklarının anlattıkları gibi yerleşiklikten uzak katıksız konargöçerler miydi? Bizans kaynakları ve arkeolojik veriler, Türkistan coğrafyasında

[1] Aynı basmakalıp ifadeler ve genelleyici yorumlar, Hunların yaşam tarzlarını betimleyen Çin kaynaklarında görülebilmektedir. Ancak bu kaynaklarda satır aralarındaki bazı ifadelerden ve Moğolistan ile Güney Sibirya'da yapılan arkeolojik çalışmalardan Hunların sadece konargöçer olmadıkları, konargöçer ve hayvancı ağırlıklı bir yaşam tarzına sahip olmalarına karşılık yerleşimlerin de görüldüğü anlaşılmaktadır (Erkoç, 2023a,s. 39-47, 2023b, s. 121-159).

Tanrı Dağları'nın eteklerindeki Batı Gök Türklerin konargöçer ağırlıklı olmakla birlikte kısmen de yerleşik bir yaşam tarzına sahip olduklarını göstermektedir (Erkoç, 2024a, s. 162, 65-166). Aslında aynı durum Moğolistan coğrafyasındaki Doğu Gök Türkler için de geçerlidir. Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında Gök Türklerin 715 yılında kendilerine isyan eden Dokuz Oğuzlarla *Toġu Balıḳ* (*Doğu Şehri*) adında bir yerde savaştıklarından söz edilmiştir. Bilge Kağan Yazıtı'nda bu muharebe anlatılırken Tula Irmağı'ndan (Tuġla Ögüz, Tuul gol Туул гол) da söz edilmesi nedeniyle, bu şehrin söz konusu ırmağın kıyısında bulunduğu anlaşılmaktadır (BKY D30; KTY K4; Aydın, 2017, 65, 91; OUY, 2021, 98, 111, 132, 147, 282, 294). Aynı yazıtlarda Dokuz Oğuz ayaklanmasını bastırmaya çalışan Gök Türklerin 715-716 kışını Amga Kalesi'nde (Amġa Ḳorġan)[2] geçirdikleri kayıtlıdır. İlkbahar geldiğinde Gök Türk ordusunun bir bölümü Oğuzlara doğru sefere çıkmış ve diğer bölümü kalede kalmıştır. Gök Türk ordusunun bölünmesinden yararlanmak isteyen Oğuzlar bu kaledeki Gök Türk ordugâhına baskın yaptılarsa da Köl Tigin'în direnişi sayesinde püskürtülmüşlerdir (BKY D31-33; KTY K8-10; Aydın, 2017, 67, 92-93; OUY, 2021, 99, 112, 132-133, 147-148, 283, 294). Nitekim 2024'te yayımladığımız bir çalışmamızın sonuç kısmında şu değerlendirmeyi yapmıştık:

> Yazılı kaynaklara ve arkeolojik bulgulara bakıldığında, Gök Türklerin tarihleri boyunca konargöçer ve hayvancılık ağırlıklı bir yaşam tarzına sahip olmalarına karşılık Çin kaynaklarında katıksız konargöçerler olduklarına ilişkin bilgilerin kalıplaşmış ifadeler olduğu, az da olsa yerleşik yaşama geçip tarımla uğraşabildikleri, karma bir ekonomik yapı ile hayat tarzına sahip oldukları görülmektedir. (Erkoç, 2024a, s. 169)

Türklerde "Şehircilik Meselesi" konusunda Türkiye'de bu alanın öncülüğünü yapan Togan, Ögel ve Sümer gibi tarihçilerin çalışmaları mevcuttur (Ögel, 1991; Sümer, 2006; Togan, 1981). Genellikle Türklerde şehirciliğin başlaması literatürün çoğunda ve müfredatta daha ziyade Uygurlarla özdeşleştirilmekle birlikte, bugünkü Moğolistan'da Orhun Vadisi'ni de içeren Ötüken bölgesinde yerleşimin Uygur Kağanlığı'ndan (744-840) daha önce Gök Türk Kağanlığı döneminde (552-745) başladığı anlaşılmaktadır. Arhangay Eyaleti'ne (Arhangaĭ aĭmag Архангай аймаг) bağlı Hotont İlçesi'nde (Hotont sum Хотонт сум) bulunan Tsagaan Sümiĭn balgas Цагаан Сүмийн балгас veya Höh Ordung adlı Uygur yerleşiminin daha önce 6.-7. yüzyıllardan kaldığı önerilmişse de son çalışmalar 8. yüzyıla yani Uygur dönemine işaret etmektedir (Ėnhtör-II; Erkoç, 2024b, s. 674). Uygur Kağanlığı'nın başkenti olarak ünlenen Ordu Balık'ın (Klasik Moğolca *Ḳara Balġasun*, günümüz Moğolcası *Har balgas* Хар балгас), genellikle devletin kurulmasından sonra 8. yüzyılın ortalarında inşa edildiği kabul edilmektedir (Beemann-Munkhbayar-Enkhtur, 2020, s. 117). Tarihî kaynaklarda ise şehrin kurulduğu dönem ve kurucusu hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. 821 yılından sonra dikildiği düşünülen (Aydın, 2018, s. 66) Kara Balgasun Yazıtı'nın Çince yüzünde şehrin adı yazılmamıştır. Ne var ki yazıtta Uygur başkentinin (*du* 都) Uygur Kağanlığı'nın kurucusu Kutlug Boyla'nın (Guli Peiluo 骨力悲羅; Kutlug Bilge Köl Kağan; sal. 744-747) babası Hushu 護輸 tarafından Orhun ovasında (Wakunzhi ye 嗢昆之野) kurulduğu kaydedilmiştir (KBY-Ç 3-4; OUY, 2021, s. 217, 219; UHY, 2018, s. 43). Moğollara hizmet eden İranlı devlet adamı ve tarihçi Alâeddin Ata Melik Cuveynî (ʿAlâe'd-Dînʿ Aṭâʾ Melik Cuveynî;

[2] Kalenin adı Köl Tigin Yazıtı'nda *Amġa*, Bilge Kağan Yazıtı'nda ise *Amġı* biçiminde yazılmıştır. Köl Tigin Yazıtı'nın Bilge Kağan hayattayken daha özenli bir şekilde yazıldığı göz önüne alındığında, bu yazıttaki biçimin daha doğru olma ihtimali yüksektir.

1226-1283), 1258-1260 dolaylarında tamamladığı *Tarih-i Cihangüşa*'da (*Târîḫ-i Cihânguşâ*) Moğolistan'dayken Uygurlardan duyduğu bir efsaneyi aktarmıştır. Bu efsaneye göre Ordu Balık, Uygur hükümdarı Bögü Kağan (sal. 759-779) tarafından kurulmuştur (The Ta'ríkh-i-Jahán-gushá, 1912, s. 42; ʿAla-ad-Din ʿAta-Malik Juvaini, 1997, s. 58). Özellikle Kara Balgasun Yazıtı'ndaki bilgi, Uygurların henüz kendi kağanlıklarını kurmadan önce Gök Türklere bağlı oldukları dönemde kendi başkentlerini kurmuş olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Bu durumda insanın aklına şu soru gelmektedir: Gök Türk döneminde Tula Irmağı kıyısında Togu Balık, nerede olduğu henüz bulunamamış olan Amga Kalesi ile Uygur başkenti Ordu Balık gibi yerleşimlerin varlığı yazılı kaynaklardan bilinirken, o dönemdeki hâkim güç olan Gök Türklerin nasıl olup da herhangi bir şehirleri ve başkentleri olamaz? İyi bilindiği üzere, Gök Türklerden söz eden Çin kaynaklarında Bilge Kağan ve danışmanı Tunyukuk/Tonyukuk arasında şehirleşmeyle ilgili bir tartışmanın yaşandığı kayıtlıdır. Rivayete göre Bilge Kağan, saltanatının ilk yıllarında etrafı surlarla çevrili, içinde Budist ve Taoist tapınaklar olan bir başkent inşa ettirmek istemiştir. Ancak Tunyukuk, bu girişimin Gök Türklerin yaşam tarzına aykırı olduğuna ilişkin çeşitli gerekçeler sunarak kağanı ve beylerini bu girişimden vazgeçirmiştir. Söz konusu rivayet Gök Türk yazıtlarında yer almadığı ve yalnızca Çin kaynaklarında bulunduğu için, hâlihazırda gerçekliği konusunda kuşkular olmuştur (Erkoç, 2024a, s. 160-161). Orhun Vadisi'ne Gök Türklerden hemen sonra hâkim olan Uygurlar döneminde yerleşimde adeta bir patlama olduğu görülmektedir. Nitekim bugüne kadar bölgede yapılan yüzey araştırmalarında, çoğu Uygur dönemine tarihlendirilen ve yerel halkın *dörvölcin* дөрвөлжин ("dörtgen") dediği 50 dolayında yerleşim tespit edilmiştir. Bunların arasında kaleler, Uygur soyluların kışlak alanları ile yine Uygur soylularının anıt-mezarları vardır (Bayar, 2012, s. 17-19; Lkhagvasuren, 2024, s. 313-330). Esasında bu *dörvölcin* alanlarının bir bölümünün Gök Türk dönemine ait olduğu anlaşılmıştır (Ėnhtör-I). Çin kaynaklarının katıksız konargöçerler olarak tanımladıkları Gök Türklerden hemen sonra Uygur döneminde Orhun Vadisi'nde bir anda deyim yerindeyse "mantar gibi yerden biten" yerleşimlerin olması pek mantıklı gelmemektedir. Hâlihazırda Gök Türk yazıtlarının gösterdiği üzere Moğolistan'da Gök Türkler kısmen bir yerleşik yaşama geçmeye başlamışlardır. Uygurlar da bölgede kendi hâkimiyetlerinden önce başlamış bir geleneği devralmış olmalıdır. Çin kaynakları söz konusu olduğunda, 13. yüzyılda yaşamış bir devlet adamı olan Yelü Zhu, Gök Türklerde konargöçerlik ve yerleşiklik konusunda bilinenleri değiştirecek nitelikte bir veriye yer vermektedir.

Yelü Zhu ve Eseri Hakkında

Yelü Zhu耶律鑄 (oku. Yelü Cu, 1221-1285), Çin'deki Moğol idaresi zamanında yaşamış bir devlet adamı ve âlim olup Çince literatürde şiirleriyle anılmaktadır. Cengiz Han'ın (Çiŋgis Ḳan; sal. 1206-1227) danışmanlarından Yelü Chucai'ın耶律楚材 (1190-1244)[3] ikinci oğlu olan Yelü Zhu aynı zamanda Kitanların kurdukları Liao 遼 Hanedanı'nın

[3] Cengiz Han'ın batı seferine katılan Yelü Chucai hakkında dilimizde yapılan çalışmalar mevcuttur. Bunların içinde "Bilge Kağan'ın Saray Kenti" ile ilgili bir bilgiye rastlamadık. Yelü Chucai'ın seyahatname niteliğindeki eserinde de bu yönde bir ayrıntı bulunmamaktadır. Nazlı Paşalı'nın kaynakçada künyesi verilen eserine bakılabilir.

(916-1125) hanedan soyundan gelmektedir. Bunun yanında Cürçenlerin kurdukları Jin 金 Hanedanı'nın (1115-1234) vezirlerinden Yelü Lü'nün 耶律履 (1131-1191) torunudur. Anne tarafından ise Çin'in meşhur âlimlerinden Su Shi'nın 蘇軾 (1037-1101) soyundandır.

Cengiz Han ile batı seferine de eşlik eden Yelü Chucai'ın ikinci oğlu olan Yelü Zhu'nun nerede doğduğu kaydedilmemiştir.[4]Cengiz Han'ın "Batı Seferi" 1224 yılında son bulmuştur. Yelü Zhu'nun eserinin Moğol döneminde yazılan asıl önsözünde, "Yelü Zhu'nun sınırların ötesindeki uzak diyarlarda on küsur yıl yaşadığı" kaydedilmiştir ve şiirlerinin çoğunluğunun erken dönem şiirleri olduğu belirtilmiştir (SXZY, 1782, Asıl Önsöz, s. 1a-b). Küçük yaşta şiir yazmaya başlayan Yelü Zhu'nun, içinde büyüdüğü Moğol ve Türk çevrenin de etkisiyle, hem kalem ehli içinde hem de askeriye içinde önemli varlık gösterdiği aktarılmaktadır. Çince kaleme alınan Moğolların *Yuan Tarihi* (*Yuanshi* 元史) içinde Yelü Zhu'ya ayrılan monografi bulunmamakla beraber babasının monografisinin devamında kendisi hakkında bilgi verilmektedir (Yuanshi 146.3464-3465). Buna göre, 1244 yılında babası ölünce onun mirasını devralmıştır. Mönke Kağan'ın (sal. 1251-1259) yanında Sichuan 四川 seferine (1258-59) katılmış ve daha sonra da Kubilay Kağan'ın (Ḳubilai Ḳa'an; sal. 1260-1294) veziri olmuştur. Liao (Kitan) ve Jin (Cürçen) tarih kitaplarının yazımına öncülük ettiği bilinen Yelü Zhu'nun (Yuanshi 4.72) çok sayıda şiiri bulunmaktadır. Birçok kez vezirlik görevinden alınıp tekrar atanan Yelü Zhu, 1285 yılında dünyadan ayrılmıştır. İlerleyen yaşıyla birlikte, yazdığı şiirlerin yayınlanmasını istediği anlaşılmaktadır.

Yelü Zhu'nun küçük yaştan itibaren şiirler kaleme aldığı ve çok sayıda şiirinin olduğu bilinmekle birlikte, *Shuangxi Zuiyin* 雙溪醉隱[5] başlıklı şiir derlemesinin önce kaybolduğu, eserinin bir kısmının Ming 明 Hanedanı dönemi (1368-1644) külliyatı *Yongle Dadian* 永樂大典 içinde altı tomar halinde saklandığı anlaşılmaktadır.[6] Şiirlerin bir kısmı beş heceli, bir kısmı ise yedi hecelidir. Bunun yanında pek çok şiirin içinde veya sonuna açıklama eklendiği anlaşılmaktadır. Eserin giriş kısmında da vurgulandığı

[4] Çince çalışmalarda "Batı Bölgeleri'nde (Xiyu 西域) doğdu" ifadesi karşımıza çıkmaktadır (Li, 2004, s. 18). Batı Bölgeleri/Xiyu tabiri bir genellemedir. İçine Semerkand ve Buhara gibi, Hoten, Turfan veya Kaşgar'ı da alan çok geniş bir tanımlamadır. Cengiz Han 1219 sonbaharında Harezmşahlar üzerine sefere çıkmıştır. Yelü Chucai başkâtip olarak Cengiz Han'ın yanındadır. Yelü Zhu ise 1221 Haziran ayında doğmuştur. Eğer sıra dışı bir durum yok ise Yelü Zhu, Cengiz Han'ın Bamiyan kuşatması sırasında veya hemen öncesinde doğmuş olmalıdır. 1226 yılından sonra, Tangutlar üzerine yapılan seferin sonunda, 1227 yılında Cengiz Han ölmüş yenine Ögedey (Ögedei/Ögödei) geçmiştir. Yelü Chucai onun emrinde görevine devam etmiştir. Yelü Zhu çocukluğunu burada geçirmiştir. Nitekim eserinde "Helin 和林/Kara Korum"la ilişkili çok sayıda ifade geçmektedir. Eser boyunca "Helin/Kara Korum" adı otuzdan fazla yerde karşımıza çıkmaktadır. Kara Korum'un idari merkez oluşunun Cengiz Han zamanında başladığı düşünülecek olursa, Batı Seferi sonrası Yelü Zhu'nun burada yetiştiğini düşünmek mantıklı olacaktır. Doğum yeri ise Bamiyan yakınları olmalıdır. Kubilay Kağan zamanında ise Pekin'de yaşadığı anlaşılmaktadır.

[5] Eserin adı olan *Shuangxi Zuiyin*'in kelime anlamı, "İki Derenin Sarhoş Münzevisi"dir. "İki dere/shuangxi 雙溪", Yelü Zhu'nun mahlaslarındandır. Bu tabir, yetiştiği çevre bakımından kendisinin beslendiği iki kültür kaynağına işaret etmektedir. Bunlardan biri, onun etnik menşei olan kuzeyli konargöçerliktir. Diğeri ise annesinin ailesi üzerinden miras aldığı Çinli kalemiye geleneğidir.

[6] Buna karşın Moğol döneminde yazıldığı bilinen *Asıl Önsöz* içinde, eserin hacmi hakkında verilen bilgiler ile bugün elimize ulaşan nüshalardaki miktar örtüşmektedir. Öte yandan Ming döneminde yazılan kapsamlı *Yongle Dadian* külliyatı içinde dağınık halde bulunan şiir ve notların Mançu döneminde (Qing 清 Hanedanı; 1644-1912) bir araya getirildiği söylenmektedir (Chen, 2026). Yelü Zhu'nun kaybolduğu düşünülen şiirlerinin, *Asıl Önsöz* içinde söz edilen "bin küsur şiir" ile ilgili olması mümkündür.

üzere, Yelü Zhu'nun açıklamaları önemli ayrıntılar barındırmaktadır. Nitekim 1782 tarihli *SKQS* Nüshası'nın başında Lufei Chi'nın陸費墀 (1731-1790) baş editör olduğu *Önsöz* içinde, derlenen kısımların çeşitli başlıklarda toplandığı, genç yaşta yazdığı bu şiirlerin bir "taslak" olduğu, her tomarın tek başına bir derleme olmasının gerektiği, ancak "eksikler" ve "acele" nedeniyle tek bir derleme içinde bir araya getirildiği anlatılmaktadır (SXZY, 1782, Önsöz, s. 2a). Aynı yerde "Yelü Zhu'nun küçük yaştan itibaren fetihlere katıldığı, kuzeybatıda uzak diyarlarda çok gezdiği ve o nedenle sınırların ötesindeki yöreler hakkındaki malumatının son derece ayrıntılı olduğu" kaydedilmiştir. *Önsöz*'de bu cümlenin hemen ardından bir örnek olarak Köl Tigin Yazıtı konu edilmiştir. Burada Köl Tigin (Que Teqin 闕特勤) için Tang 唐 (618-907) tarihlerinde kullanılan *Que Tele* 闕特勒 tercümesinin yanlış olduğunu ilk onun tespit ettiği; "Chuyue 處月" ve "Dinglingler 丁零/丁令/丁靈" için verdiği notlardaki savlarının çok ayrıntılı ve "aydınlatıcı" olduğu dile getirilmiştir. Aynı şekilde seçkin aile geçmişi sayesinde saray usulleri hakkında detaylı bilgi verdiği, dile getirdiği kimi ayrıntıların tarih kitaplarında bulunmadığı anlatılmıştır (SXZY, Önsöz, s. 2a-b).

SKQS Nüshası'ndaki *Asıl Önsöz*'ün (*Yuan Xu* 原序) ilk pasajı Moğol dönemi âlimlerinden Lü Kun'a 呂鯤 aittir. 1244 yılında yayımlandığı anlaşılan eser hakkında Lü Kun şöyle yazmıştır;

> *Merkez Kâtibi Li Wei* 李暐 *bir gün elbisesinin yeninden bir eser çıkarıp gösterdi. Eserin Yelü Zhu'nun şiirleri olduğunu, hepsinin onun gençlik döneminde yazdığı şiirler olduğunu ve aslında toplamda bin kadar şiirden oluştuğunu ama bunların içinden bir kısmını seçip yakın zamanda yazdıklarından da ekleyerek yüz elli küsur şiiri beş tomarda toplayarak yayınlamak istediğini söyledi…* (SXZY, 1782, Asıl Önsöz, s.1a)

Asıl Önsöz içindeki bu açıklamanın ardından, adı Lü Kun ile birlikte anılan edebiyatçılardan Zhao Zhu'nun 趙著, şiirlerin edebi niteliğiyle ilgili değerlendirmesi gelmektedir. Bu kısım Yelü Zhu'nun şairliğine bir methiyedir; yazarın eski şairlerden geri kalmayan yeteneğine övgü niteliğindedir. *Asıl Önsöz*'ün devamı da aynı dönem âlimlerinden Ma Ge'ya 麻革 aittir ve o da Yelü Zhu'nun edebi yeteneğini anlatmaktadır: "Beiting'de 北庭 yetişmiş olmasına, on küsur yıl savaş atlarının arasında geçirmiş olmasına rağmen ortalamayı aşan şiirler yazdığından" söz etmektedir (SXZY, 1782, Asıl Önsöz, s. 6a-b).

Eserin ilk tomarından itibaren Yelü Zhu'nun pastoral tasvir yeteneği adeta görsel bir şölen ortaya koymaktadır. Kendi eklediği notlardan, klasik eserler ve edebiyat tarihi hakkında da yüksek bir birikime sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanında Türk kültür tarihi ile ilgili verdiği bilgiler arasında diğer eserlerde bulunmayan bir kısım ayrıntı dikkat çekicidir. Yelü Zhu'nun, başlığında *Türk* (*Tujue* 突厥) adı geçen şiirleri bulunmaktadır. Bağlam gereği bunlar bu çalışmada konu edilmemiştir.

Yelü Zhu'nun kendi yazdığı şiirlere getirdiği açıklamalar, Tang tarihleri gibi beylik eserlerde bulunmayan ayrıntılara yer vermektedir. Örneğin İkinci Tomarın 19b sayfasında geçen notta, "Türkler sefere çıkacakları zaman atlarının kişneyip tıksırmasını mağlubiyet alameti addeder" demektedir. Beşinci Tomar 11a sayfasında "Beşbalık" için "bashi 伯什" Türkçe "beş" demektir, "bali 巴里" ise "şehir" demektir açıklamasını

vermektedir. Bu gibi örneklerden Yelü Zhu'nun kültür kökenleri ile büyüdüğü çevre bakımından Türk ve Moğol dilleri ile kültürel hususlara aşina olduğunu görebilmekteyiz. Henüz çocukken tanıdığı coğrafya hakkında Çin'deki âlimlerin bilmediği ayrıntılara hâkim olduğunu söyleyebiliyoruz. Bunların arasında bir ayrıntı Türk tarihi, şehircilik ve kültürü bakımından daha önce bilinenleri kökten değiştirecek niteliktedir.

"Bilge Kağan'ın Saray Kenti"

Yelü Zhu, eserinin ikinci tomarında yer verdiği bir şiirine açıklayıcı bir not eklemiştir. Şiirin başlığı Türkçe ifadeyle *Kara Korum'un Ele Geçirilmesi*'dir.[7] Başlıktan sonra ve şiirden önce ise "hükümdar konağının ihyası" açıklaması yer almaktadır. Buradan bu şiirin Moğol Kağanı Ögedey'in (sal. 13 Eylül 1229-11 Aralık 1241) kurduğu Kara Korum Sarayı ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Lakin "ihyası" ile karşıladığımız söz Çince *huifu* 恢復, "yeniden ayağa kaldırılması" veya "canlandırılması" anlamındadır.[8] Şiirden sonra

[7] Modern literatürde Qiu Jiangning 邱江宁 tarafından 2026 yılı başında yayınlanan bir makale, Yelü Zhu ve şiirlerini konu etmektedir. Qiu Jiangning'in makalesinde, Yelü Zhu'nun dil ve kültür hakkındaki bilgisi övülmüş ve şiirleri ile verdiği açıklamalar değerlendirilmiştir. Qiu Jiangning, *Kara Korum'un Ele Geçirilmesi* (*Qu Helin* 取和林) başlıklı şiir ile devamındaki orijinal notlara makalesinde yer vermiş ve noktalama işaretleri de eklemiştir. Ancak Qiu Jiangning'in makalesi, Yelü Zhu'nun eserini geniş bir perspektiften ele aldığı için, ilgili kısımda verilen bilgileri ayrıntılı değerlendirmemiştir (Qiu, 2026, s. 91-92). İlgili pasajın altında yer verdiği açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla, burada Orhun Yazıtları'nın konu edildiğini düşünen Qiu Jiangning, Yelü Zhu'nun konu ettiği "Bilge Kağan'ın Saray Kenti"nin farklı bir yere işaret ettiğini fark etmemiştir. Oysa dikkatli bir göz, Yelü Zhu'nun "Bilge Kağan'ın Saray Kenti" için verdiği konum bilgisini, Kara Korum Kenti ile Köl Tigin Anıtı'na olan mesafelerine göre tespit ettiğini görebilir. Yazar ilk cümlede Kara Korum "kenti/cheng 城" konu edildiği için, "Bilge Kağan Saray Kenti"nden sonra gelen ilk "kent/cheng" kelimesinin de Kara Korum "kentine" işaret ettiğini düşünmüştür. Böyle olunca, Köl Tigin Yazıtı'nın "Kara Korum'un kuzeydoğusunda olduğu" düşüncesi ile pasajın Köl Tigin Yazıtı'nın bulunduğu bölgeden bahsettiğini varsaymış olmalıdır. Oysa Köl Tigin Yazıtı, Kara Korum'un kuzeydoğusunda değil kuzeyindedir ve aradaki mesafe de Yelü Zhu'nun verdiği 70 *li*'den 里 daha uzundur. Bunun yanında 2004 tarihli bir makalesinde Li Jun 李军, Kara Korum ile ilgili şiirin notunu konu etmiştir, ancak Yelü Zhu'nun tarifine ve "Bilge Kağan'ın Sarayı" meselesine açıklama getirmemiştir. İlginç olan, ilgili pasajı makalesine taşıyan Li Jun, "Bilge Kağan'ın Sarayı"nın yerini tarif eden satırlara yer vermeden atlayarak vermiş ve notun devamını konu etmiştir. Burada Köl Tigin'in adı içinde geçen *qin* 勤 ve *le* 勒 yazım hatasına değinmiştir. Bu hatanın, Gu Yanwu'nun 顧炎武 (1613-1682) bir notunda konu edilip düzeltildiğinin sanıldığını, lakin "Yelü Zhu'nun bu düzeltmeyi ondan yüzlerce yıl önce yapmış olduğunu" kaydederek, Yelü Zhu'nun doğru bilgi verdiğini dile getirmiştir (Li, 2004, s. 20). Chen Anzhe'nın 陈谚哲 2026 tarihli makalesi, eserin nüshalarını ve neşriyat sürecini konu etmektedir. Eserin çeşitli nüshalarının nasıl derlendiğini ayrıntılarıyla inceleyen Chen Anzhe, Yelü Zhu'nun kimliğini ve "Bilge Kağan'ın Saray Kenti" kaydını konu etmemiştir. Yalnızca Yelü Zhu'nun uzun süre Pekin'de yaşadığı bilgisine yer vermiş ve eldeki nüshaların nasıl şekillendiğini incelemiştir (Chen, 2026). Wei Chongwu'nun 魏崇武 2011 tarihli makalesi, nüshaları konu etmekte ve eserin içinde, Yelü Zhu'ya ait olmayan şiirlerin yer alıp almadığı meselesini ele almaktadır. Bir tablo halinde ona ait olduğu tartışmalı şiirlerin dökümünü yapmıştır. Yanlış olarak Yelü Zhu'nun olduğu sanılan şiirler arasında, bizim incelediğimiz notun eklendiği *Qu Helin* başlıklı şiir bulunmamaktadır. Wei Zhongwu'nun bu makalesi, "Bilge Kağan'ın Sarayı" ile ilgili not ve şiirin Yelü Zhu'ya ait olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Wei, 2011). Wang Xiaojiao, 2018, s. 98-99 içinde Yelü Zhu'nun eserinde geçen bütün yer adlarının konumlarını yazarın tarifi ve bugünkü konumları üzerinden incelemiş ve bir tablo yapmıştır. İlginç olan Wang Xiaojiao hazırladığı tabloya sadece "Bilge Kağan'ın Saray Kalıntıları" ile ilgili tarifi almamıştır.

[8] Eserin 1933-1936 yılları arasında derlenen şiir külliyatı *Liaohai Congshu* 遼海叢書 içinde yer alan nüshasında (SXZY 1933), bu kısa nota eklenen bir diğer not, Mançu dönemi âlimlerinden Li Wentian'e 李文田 (1834-1895) atfedilmektedir. Burada, Moğol dönemi âlimlerinden "Zhang Dehui'nin 張德輝

verilen uzun not şiir metninden daha dikkat çekicidir. Konu bütünlüğünün korunması ve konunun anlaşılması bakımından sadece bu not Türkçeye tercüme edilmiştir:

> *Helin Kenti (Kara Korum) Bilge Kağan'ın eski toprağıdır. 1235 yılında*[9]*Ögedey Kağan'ın*[10] *[Kara Korum] kentinde Wan'an Sarayı inşa edilmiştir.* ***[Kara Korum'un] 70 li kuzeybatısında, Bilge Kağan'ın Saray Kenti'nin***[11] ***kalıntıları vardır. Kent [kalıntılarının] 70 li kuzeydoğusunda [ise],*** *Tang'ın Aydın Hükümdarı [Xuanzong'un] Kaiyuan [Dönemi'nde 731 yılında] donatılması ve yazılması için [memur gönderdiği]* ***Köl Tigin Yazıtı vardır.*** *Tang Tarihleri'ndeki Türk monografilerine göre Köl Tigin, Kutlug Kağan'ın oğlu ve Bilge Kağan'ın kardeşidir. Adı Köl'dür (Que闕); kağan oğullarına ve kardeşlerine 'tigin' denir. Kaiyuan 19. yılında (731) Köl Tigin öldüğü zaman, Jinwu Generali Zhang Quyi (692-748)*[12]*, [ve] başkent memurlarından Lü Xiang (?-742)*[13]*mühürlü mektupla kuzeye gönderilip [cenaze merasiminde] tuğ tutturulmuştu. Ayrıca onun (Köl Tigin) için taş anıt dikilmiş, [taşın Çince yüzünü] imparator bizzat kendisi yazmıştı. Ayrıca [bir de] tapınak yapılmış, [Köl Tigin'in] taştan heykeli yontulmuştu. O heykel bugün hala yerindedir. Taş yazıtın alnında ve metin içinde hep 'teqin特勤' yazar. Eski ve yeni Tang tarihleri [gibi] bütün*[14]

Bianhou Ji Xing 邊堠紀行 eserinde, Kara Korum'un batısında ayrıca Kitanların küçük eski kenti vardır. [Yelü Zhu'nun] notunda geçen 'Bilge Kağan Saray Kenti' bu olmalıdır" sözleri yer almaktadır (SXZY, 1933, Tom. 2, s. 5a). Zhang Dehui'nin ilgili eseri *Yutang Jiahua* 玉堂嘉話 (*YTJH*) içinde saklanmıştır. Buna göre "küçük Kitan kenti" hakkında verilen bilgiler, buranın Kara Korum'un kuzeybatısında değil kuzeyinde olduğunu göstermektedir. Zira "küçük Kitan kenti", "suları berrak bir gölün batısındadır. Bu gölün yüz küsur *li* (50 küsur km.) güneyine ve [sonra da] batıya ilerlendiğinde Kara Korum kentine ulaşılır" denmektedir. Bu göl Ögiĭ (Ugii) nuur'dur Өгий нуур. Gölün tam batısında yaklaşık beş km. mesafede "küçük Kitan kentinin" kalıntıları görülmektedir. Burası esasında Çilèn balgas Чилэнбалгас olarak bilinen bir Uygur şehridir (Beemann-Munkhbayar-Enkhtur, 2020, s. 118, 122; Erkoç, 2024b, s. 606). Zhang Dehui'nin ilgili cümleleri: "…北語謂烏蘇徹爾諾爾. 自泊之南而西分道入和林城相去約百餘里.泊之正西有小故城亦契丹所築也" (YTJH, Tom. 1782, 8, s. 10a). Moğol dönemine tarihli bir coğrafya kitabı olan bu metin daha ileri incelemelere muhtaçtır. Bununla beraber geç Mançu dönemi âlimi Li Wentian'in "küçük Kitan kenti" açıklamasının, Yelü Zhu'nun açık tarifini verdiği "Bilge Kağan'ın Saray Kenti" ile örtüşmediği açıktır.

[9] Asıl metinde 歲乙未, Çin usulü 60'lık takvim sisteminde "32"karşılığıdır. 1235 yılına işaret etmektedir.

[10] Asıl metinde geçen 聖朝太宗皇帝 "Aziz Hanedan'ın Taizong İmparatoru", Ögedey Kağan'ın Çince unvanıdır.

[11] Metinde "Saray Kenti" için kullanılan ifade *gongcheng*'dır 宮城.

[12] Zhang Quyi'nin 張去逸 (692-748) tarih kitaplarında kendisine özel bir monografisi yoktur. Ancak Xi'an Beilin 西安碑林 arşivinde saklanan mezar kitabesinin 12. sütununda, "…Jinwu Generalliği'ne (Jinwu Jiangjun 金吾將軍) getirildiğinin ertesi yılı Hunlara elçi olarak görevlendirildiği" yazmaktadır. Burada Hunlardan kasıt Gök Türklerdir. Kitabede verilen tarihi silsile yukarıdaki kaydı teyit eder niteliktedir. Buna göre Zhang Quyi, Köl Tigin'in cenaze merasimine katılmıştır. Zhang Quyi'nin mezar kitabesinin taşbaskı metni şu adreste mevcuttur:
https://www.beilin-museum.com/index.php?m=home&c=View&a=index&aid=3384 gör. tar. 18.10.2026.

[13] Lü Xiang 呂向 hakkında önemli bir malumat, 725 tarihli "Dağ Ziyareti" sırasında, Bilge Kağan'ın gönderdiği Zhishi İlteber (Zhishi Xielifa 執失頡利發) hakkında, Tang İmparatoru'nu uyardığı sözlerde karşımıza çıkıyor (Jiu Tangshu 194A.5176; Tongdian 198.5442).

[14] *Liaohai* Nüshası'nda, *SKQS*'daki *jishu* 几書 ("birkaç kitap") yerine *fanshu* 凡書 ("bütün kitaplarda") yazmaktadır. *Ji*几 ile *fan*凡 arasında sadece bir nokta farkı vardır. Bağlam gereği "bütün kitaplar" ifadesi daha anlamlıdır. O nedenle bu kelime *Liaohai* Nüshası'na göre düzeltilmiştir (SXZY, 1933, Tom. 2, s. 5a; Ek 2).

> *kitaplarda "teqin'in (tigin) [içindeki 'qin勤' için] hep 'le勒' yazar. [O yüzden] bu hatalıdır. Bütün Türk boylarında, adet olduğu üzere, kağanın oğullarına ve kardeşlerine özellikle 'teqin (tigin)' diye hitap edilir… Eski ve yeni Tang tarihlerinde "Bilge'nin [ilk hecesi olan] 'bi 苾' de 'pi 毗' [şeklinde yanlış] yazılmıştır. [Bu vesile ile] burada, 'qin 勤' ve 'bi 苾' yazılışlarını [Köl Tigin ve Bilge Kağan] yazıtlarına göre düzelttim.*[15] (SXZY, 1782, Tom. 2, s. 7a-b; Ek1)

Metnin dili ve üslubu tarih eserlerinde karşımıza çıkan aktarma özelliğinden farklı, tahlil eden niteliktedir. Bu durum, müellifin konuya hâkim olduğunu ve aktardığı bilgilerin bizzat tanığı olduğunu göstermektedir. Babası ile birlikte henüz çocukken seferlere çıktığı düşünülecek olursa, dil, tarih ve coğrafya hakkındaki sözlerinin dikkate alınması gerektiği ortaya çıkar. Eserin önsözünde "Yelü Zhu'nun sınırların ötesindeki uzak diyarlarda on küsur yıl yaşadığı" bilgisini de dikkate aldığımızda, yazar gibi eserin de dikkatle incelenme ihtiyacı belirginleşir. Köl Tigin heykelini ve yazıtları bizzat yerinde gördüğü anlaşılan Yelü Zhu'nun yukarıda tercümesini verdiğimiz notu, Türk tarihi bakımından mevcut bilgimizi değiştirecek niteliktedir. Bu çalışmada sadece bu not konu edilmiştir. İlgili şiirin incelenmesi, yukarıdaki verilerin anlaşılmasını perdeleyebilir. Şiir bir başka çalışmada ele alınacaktır. Yine de şiir hakkında kısa bir açıklama aşağıda verilmiştir.

Şiir yedi heceli dört mısradan müteşekkildir. Şiirde ırmak sularının berrak akmasının siyaseten "kut almak" anlamına geldiği ifade edilir. Buna göre 1209 yılında Sarı Irmağın suları kilometreler boyunca berrak akmıştır. O zaman bu durum mevcut Jin yönetiminin "yüceleceği" şeklinde yorumlanmıştır. Lakin sonuç öyle olmamış ve Jin yönetimi yıkılmıştır. Yazar Yelü Zhu verdiği bu notla, söz konusu alametin aslında Cengiz Han'ın yükselişini anlattığını açıklamaktadır.[16] Yazar açıkça dile getirmese de şiirin ikinci mısraında geçen "eski izlerin canlandırılması (*fujiuhen* 復舊痕)" ifadesi ise, Moğol inkişafının Gök Türk mirasının üzerinde yükseldiğini dile getirmektedir. Nitekim yazarın şiirin sonunda yaptığı açıklama, Ögedey Kağan'ın "Kara Korum Saray Kentini" inşasının, Bilge Kağan'ın bıraktığı mirasa matuf olduğunu ortaya koymaktadır.

Daha önce başka bir eserde karşımıza çıkmayan "Bilge Kağan'ın Saray Kenti" ayrıntısı dikkate değerdir. Nitekim Yelü Zhu, verdiği açıklamada çok net bir coğrafi tarif ortaya koymaktadır.

Gök Türklerin şehirlerinin olmadığı yönündeki genel kanaat aslen Tang tarihleri gibi eserlerde karşımıza çıkan bir rivayete dayanmaktadır. Buna göre, Bilge Kağan şehir kurmak istediğinde, Tunyukuk ona karşı çıkmış ve "şehirleşmenin" Türk karakterine uygun olmadığını, Türklerin mizacını yumuşatacağını ve onları tembelleştireceğini söylemiştir. Oysa Gök Türk Kağanlığı'nın hâkim olduğu coğrafyada hali hazırda çok sayıda şehir mevcuttur. Yani şehircilik, sur inşası, imar, suyolları, madencilik veya

[15] Eserin *Liaohai* Nüshası'nda geç Mançu dönemi âlimi Li Wentian'den aktarılan üç not daha görülmektedir. Bu notlarda daha sonraki tarih kitaplarında karşısına çıkan *Tigin* ve *Köl* gibi adların Çincelerine yer vermektedir. "Bilge Kağan'ın Sarayı" konusuna bir daha değinmemekte, Yelü Zhu'nun "*teqin-tele*" düzeltmesinin başka isimlere de uygulanması gerektiği yönünde bir döküm yapmıştır. *Teqin* yerine *tele* şeklinde yazılan adların tarih kitaplarında çok geçmesinden hareketle Yelü Zhu'nun ilgili düzeltmesinin karşılık bulmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır (SXZY, 1933, Tom. 2, s. 5a-b; Ek 2).

[16] Aynı içerikte bir diğer not, aynı tomarın 32a sayfasında da geçiyor.

kanallar o çağda dünyanın en büyük imparatorluklarından olan Gök Türklerin gündelik meselelerinden olmalıdır. Yaşam biçimi olarak "otağ hayatını" tercih etmelerinin, onların imar ve iskân konularını bilmediği şeklinde yorumlanması anlaşılır değildir. Öte taraftan Çince kaynaklarda "Gök Türk şehirlerinin" konu edilmemesi veya Yelü Zhu'nun yukarıdaki notta bildirdiği "Bilge Kağan'ın Saray Kentini" konu etmemiş olmaları ise Çin tarih yazıcılığının perdeleme alışkanlığı ile anlaşılabilir. Bu iki husus kuramsal tartışma konusudur, burada konu edilmemiştir.

Yelü Zhu, eserinin ikinci tomarının 7a-b sayfalarında verdiği yukarıdaki notunda açık ve anlaşılır bir coğrafya tarif etmiştir. Buna göre Ögedey Kağan'ın Kara Korum'daki "Wan'an Saray Kenti'nin 70 *li* kuzeybatısında Bilge Kağan'ın Saray Kenti'nin kalıntıları vardır. [Bu saray] kentinin 70 *li* kuzeydoğusunda Köl Tigin Anıtı vardır". Metinde geçen *li* Çin usulü bir uzaklık ölçüsüdür ve bir *li* kabaca "500 metre"dir. Yazar coğrafi tarifini iki farklı mihenk üzerinden yapmıştır. Şu hâlde "Bilge Kağan'ın Saray Kenti'nin", Kara Korum Şehri'nin 35 km. (70x500mt.) kuzeybatısında olması beklenir. Aynı şekilde Köl Tigin Anıtı'nın da 35 km. güneybatısında olması gerekir.

Günümüz uydu görüntüleme imkânları bu veriyi ilk elden değerlendirmek için eşsizdir. Google Earth üzerinden yaptığımız ilk inceleme, yukarıdaki iki verinin işaret ettiği dar bölgede bir kent kalıntısının varlığına işaret etmektedir. Farklı uydu görüntüleme ara yüzleri üzerinden teyit ederek verdiğimiz aşağıdaki görsellerde, Yelü Zhu'nun tarif ettiği noktada, uzun sur duvarlarıyla çevrelenmiş bir kale ve merkezinde saray olabilecek bir yapı, surların dışında yine bir başka saray benzeri yapı görülmektedir (Ek 3-5).[17]

Günümüzdeki Arhangay Eyaleti'ne bağlı Hotont İlçesi'nde ilçeye adını veren Hotont Хотонт kasabasının hemen kuzeydoğusunda bulunan bu yerin yanı sıra, aynı kasabanın içinde ve çevresinde başka tarihî yapı kalıntıları da uydu görüntülerinde tespit edilebilmektedir (Ek 3-11). Moğolistan Bilimler Akademisi'ne (Mongol ulsın Şinclėh uhaanı Akademi Монгол улсын Шинжлэх ухааны Академи) bağlı Arkeoloji Enstitüsü'nün (Arheologiĭn hürėėlėn Археологийн хүрээлэн) kurucusu ve ilk başkanı olan arkeolog N. Ser-Odjav'ın (Namsraĭn Sėr-Odcav Намсрайн Сэр-Оджав) Gök Türk arkeolojisini ele aldığı 1970 tarihli kitabında, Hotont'taki söz konusu kalıntılara değinilmemiştir (Ser-Odjav, 2021). 1990'lı yıllarda Orhun Vadisi'nin UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne girmesi için yapılan başvuru dosyalarında da bu yerleşim kalıntılarından söz edilmemiştir (Nomination of Orkhon Valley Cultural Landscape for Inclusion in the World Heritage List, 2004). Bölgedeki bu tarz yerleşimler son yıllarda yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilmeye başlanmış olup, birkaç Uygur anıt-mezarı dışındakilerde henüz arkeolojik kazı yapılmamıştır (Bayar, 2012, s. 17-19; Lkhagvasuren, 2024, s. 313-330).

[17]Moğolistan İstanbul Başkonsolosu Sayın Ankhbayar Danuu'nun aracılığıyla iletişim kurduğumuz Moğolistan Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü üyesi Sayın Enkhtur Altangerel, bize yakın bir zamanda bir Japon ekibin söz konusu yapıyı incelediğini ve Geç Orta Çağ dönemine tarihlendirdiğini söylemiştir. Nitekim söz konusu kompleksin içindeki ve dışındaki dikdörtgen planlı iki yapının ana kapılarının güneye doğru olması bu duruma işaret etmektedir. Ancak Enkhtur Altangerel, mevcut yapı kalıntılarının altında daha erken bir Gök Türk katmanının da olabileceğini, bunu anlamanın tek yolunun arkeolojik inceleme yapmak olduğunu eklemiştir.

Sonuç

Gök Türkler bugüne kadar literatürde ekseriyle konargöçer bir halk olarak kabul edilmişlerdir. Hatta Çin kaynaklarının Tunyukuk'un Bilge Kağan'ı şehirleşme girişiminden vazgeçirmesiyle ilgili rivayeti, buna gerekçe oluşturmuştur. Ancak 13. yüzyılda yaşamış olan Kitan asıllı şair ve devlet adamı Yelü Zhu, yazdığı bir şiirine düştüğü bir açıklama notunda Kara Korum'un 35 km. kuzeybatısı ve Köl Tigin Yazıtı'nın 35 km. güneybatısında kalan bölgede "Bilge Kağan'ın Saray Kenti"nin bulunduğundan söz etmiştir. Bugüne kadar bu bilginin araştırmacıların dikkatinden kaçtığı görülmektedir. Yelü Zhu'nun verdiği uzaklık bilgilerinden yola çıkıldığında, Bilge Kağan'ın sarayının günümüzdeki Hotont kasabasında bulunması gerektiği anlaşılmaktadır. Nitekim uydu görüntülerinde Hotont ve civarında çeşitli yapı kalıntıları görülebilmektedir. Bu konu ileride yapılacak ayrıntılı inceleme ve arkeolojik çalışmalara muhtaç olmakla beraber, Bilge Kağan'ın etrafı surlarla çevrili bir saray yaptırdığı, bunun Hotont'ta bulunduğu ve Orhun Vadisi'nde şehirleşmenin Uygurlardan daha önce Gök Türkler tarafından başlatıldığı, Yelü Zhu'nun şiirindeki açıklama notundan yola çıkılarak söylenebilir.

Kısaltmalar

BKY = Bilge Kağan Yazıtı

D = Doğu Yüzü

K = Kuzey Yüzü

KBY-Ç = Kara Balgasun Yazıtı'nın Çince Yüzü

KTY = Köl Tigin Yazıtı

oku. = Türkçe yaklaşık okunuşu

OUY = Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları

sal. = saltanatı

SKQS = Siku Quanshu 四庫全書 Nüshası

SXZY = Shuangxi Zuiyin Ji 雙溪醉隱集

Tom. = Tomar

UHY = Uygur Hakanlığı Yazıtları

YTJH = Yutang Jiahua 玉堂嘉話

Kaynaklar

ʿAla-ad-Din ʿAta-Malik Juvaini (1997). *Genghis Khan: The History of the World Conqueror*. çev. J. A. Boyle. Unesco Publishing.

Aydın, Erhan (2017). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Bilge Kültür Sanat.

Aydın, Erhan (2018). *Uygur Yazıtları*. Bilge Kültür Sanat.

Bayar, Dovdoyn (2012). Moğolistan'da Eski Türklere Ait Yeni Arkeolojik Buluntular. çev. Nurdin Useev. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 1(1), 6-25.

Beemann, J., Munkhbayar, L. ve Enkhtur, A. (2020). A Uyghur Fortified Palace in Central Mongolia Predating the Actual Empire?. *Nüüdėlçid ba Hot Suurii Нүүдэлчид ба Хот Суурин (Ėrdėm Şincilgėėniĭ Hurlın Ėmhtgėl Эрдэм Шинжилгээний Хурлын Эмхтгэл)*. Soyombo printing Соёмбо принтинг, 116-126.

Chen, Anzhe 陈谚哲 (2026). Shuangxi Zuiyin Ji de Banben Yuanliujizai Wanqing Zengshu Wenhuazhong de Dute Jiazhi 双溪醉隐集的版本源流及在晚清赠书文化中的独特价值. *Minzu Wenxue Yanjiu* 民族文學研究, 2(44),165-176.

Du You 杜佑 (1996). *Tongdian* 通典. Zhonghua Shuju中華書局.

Ėnhtör Энхтөр, A. A. . Dörvölcin hėmėėh dursgal Дөрвөлжин хэмээх дурсгал. *Mongolın tüühiĭn taĭlbar tol' Монголын түүхийн тайлбар толь* (https://mongoltoli.mn/history/h/281). (Erişim Tarihi: 23/10/2026).

Ėnhtör Энхтөр, A. A.. Tsagaan Sümiĭn balgas Цагаан Сүмийн балгас. *Mongolın tüühiĭn taĭlbar tol' Монголын түүхийн тайлбар толь* (https://mongoltoli.mn/history/h/318). (Erişim Tarihi: 23/10/2026).

Erkoç, Hayrettin İhsan (2023a). "Hunlarda Konargöçerlik ve Yerleşik Yaşam". *Türk Yurdu*, 112(245), 39-47.

Erkoç, Hayrettin İhsan (2023b). "Suları ve Otlakları İzleyerek Göç Ederler…". Hun Topluluklarında Konargöçerlik ve Yerleşik Yaşam. *Disiplinlerarası Hun Çalışmaları*. ed. Csilla Balogh ve Hakan Aydemir. Paradigma Akademi Yayınları, 121-159.

Erkoç, Hayrettin İhsan (2024a). Göktürklerde Konargöçerlik ve Yerleşik Yaşam. *Türklük Mücahidi Prof. Dr. Halil İbrahim Kafesoğlu Armağanı*. ed. Muallâ Uydu Yücel ve Fatma Aysel Ilgın. Doğu Kütüphanesi, 155-174.

Erkoç, Hayrettin İhsan (2024b). Tegrekler ile Uygurlarda Konargöçerlik ve Yerleşik Yaşam. *Bilime ve Türk Tarihine Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Alpaslan Ceylan'a Armağan*. I. ed. Yavuz Günaşdı, Oktay Özgül, Nezahat Ceylan, İbrahim Üngör, Akın Bingöl ve Mustafa Karageçi. Pa Paradigma Akademi Yayınları, 663-687.

Lkhagvasuren, Erdenebold (2024). Baybalık'tan Ordubalık'a: Moğolistan'daki Uygur Şehirleri Üzerine Yeni Araştırmalar, Bulgular ve Tasavvurlar. çev. Asuman Baş. *Moğolistan'daki Tarihî Şehir Kalıntıları ve Togu Balık (Kazılardaki Son Gelişmeler-Yeni Keşifler)*. ed. Şaban Doğan. İKÇÜ Yayınevi, 313-330.

Li, Jün 李军 (2004). Lun Yelü Zhu he Tade 'Shuangxi Zuiyin Ji 论耶律铸和他的双溪醉隐集. *Minzu Wenxue Yanjiu* 民族文學研究, 2, 18-22.

Liu Xu 劉昫 (1975). *Jiu Tangshu* 舊唐書. Zhonghua Shuju中華書局.

Nomination of Orkhon Valley Cultural Landscape for Inclusion in the World Heritage List (2004).

Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları: Metin-Çeviri-Sözlük (2021). haz. Mehmet Ölmez. BilgeSu Yayıncılık.

Ögel, Bahaeddin (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş – Cilt : I – Türklerde Köy ve Şehir Hayatı (Göktürklerden Osmanlılara)*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Paşalı, Nazlı (2024). Yelü Chucai Seyahatnamesi Hakkında Notlar. *Türk Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 41-51.

Qiu, Jiangning 邱江宁 (2026). Yelü Zhu Fe Wenben de Wenhua Yiyi: 13 Shiji de Shijie Zhishi Shengchan, Wenmai Gengxuyu Xueshu Yuliu 耶律铸副文本的文化意义：13世纪的世界知识生产、文脉赓续与学术预流. *Shehui Kexue Yanjiu* 社会科学研究,1, 81-92.

Ser-Odjav, N. (2021). *Erken Türkler (6-8. Yüzyıl)*. çev. Mehmet Levent Kaya. ed. Z. Kenan Bilici ve A. Merthan Dündar. Ankara Üniversitesi Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi APAM Yayınları.

Song Lian 宋濂 (1976). *Yuanshi* 元史. Zhonghua Shuju 中華書局.

Sümer, Faruk (2006). *Eski Türklerde Şehircilik*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

The Ta'ríkh-i-Jahán-gushá of 'Alá'u 'd-Dín 'Aṭá Malik-i-Juwayní (Composed in A. H. 658 = A. D. 1260): Part I, Containing the History of Chingíz Khán and His Successors, Edited With an Introduction, Notes and Indices From Several Old Mss. By Mírzá Muḥammad Ibn ʿAbdu'l-Wahháb-i-Qazwíní (1912). E. J. W. Gibb Memorial Series Vol. XVI, I.. E. J. Brill, Imprimerie Orientale.

Togan, A. Zeki Velidî (1981). *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*. Enderun Kitabevi.

Uygur Hakanlığı Yazıtları (2018). haz. Mehmet Ölmez. BilgeSu Yayıncılık.

Xu, Fengyun, 许风云 (2017). 20 Shiji 80 Niandaiyilai Yelü Zhu Ji Qi Shuangxi Zuiyin Ji Yanjiu Zongshu (20 世纪80 年代以来耶律铸及其《双溪醉隐集》研究综述). *Xinan Jiaotong Daxue Xuebao* 西南交通大学学报,18(3), 60-66.

Wang, Xiaojiao 王晓姣 (2018). "Yelü Zhu shige de bianjiang shuxie 论耶律铸诗歌的边疆书写", *Wenxue Pinglun-Gudian Wenxue* 文学评论· 古典文学, 08-098-02, 97-110.

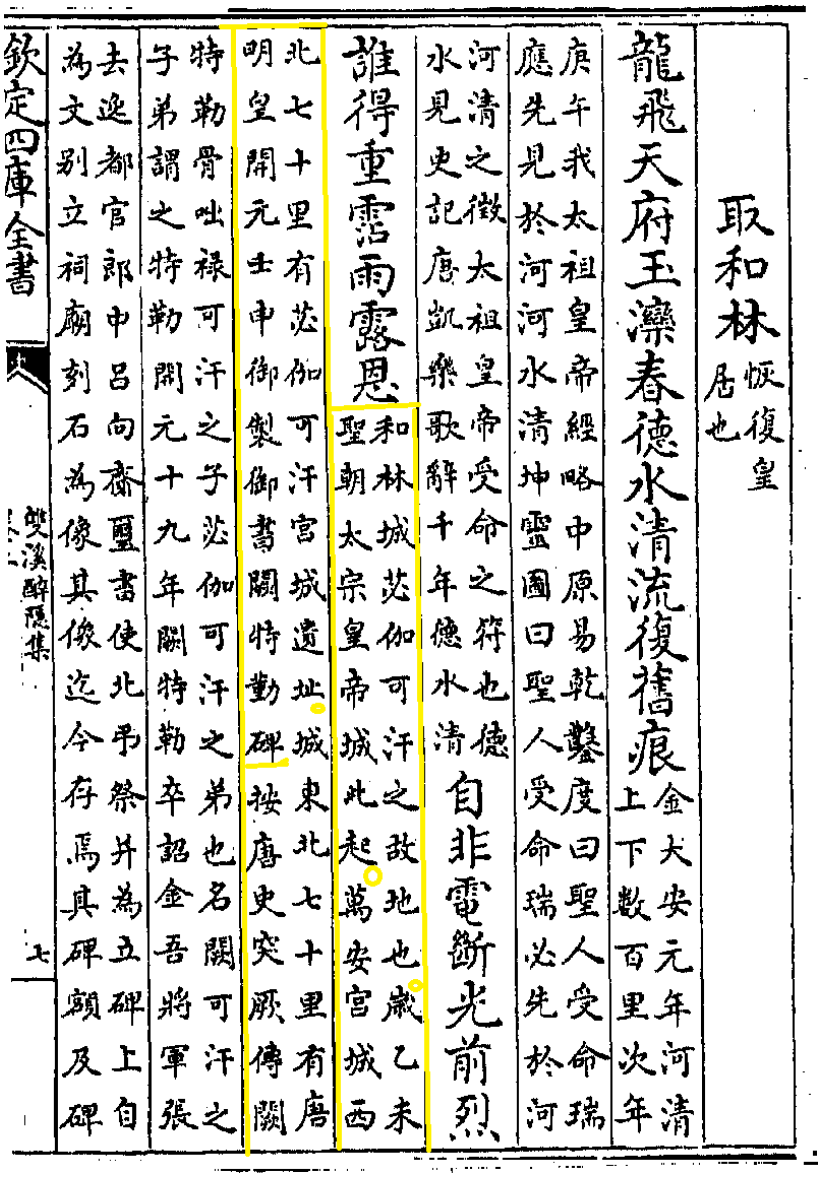
Wang, Yun 王惲 (1782). *Yutang Jiahua* 玉堂嘉話 (*YTJH*), *Siku Quanshu* Nüshası. der. Ji Yun 紀昀.

Wei, Chongwu 魏崇武 (2011). Dadian Jiben Shuangxi Zuiyin Ji Wushou Kao 大典辑本·双溪醉隐集·误收考. *Wenxian* 文献, 1, 119-123.

Yelü Zhu 耶律鑄 (1782). *Shuangxi Zuiyin Ji* 雙溪醉隱集 (*SXZY*). Siku Quanshu 四庫全書.

Yelü Zhu 耶律鑄 (1933). *Shuangxi Zuiyin Ji* 雙溪醉隱集 (*SXZY*). Liaohai Congshu 遼海叢書.

Ekler:

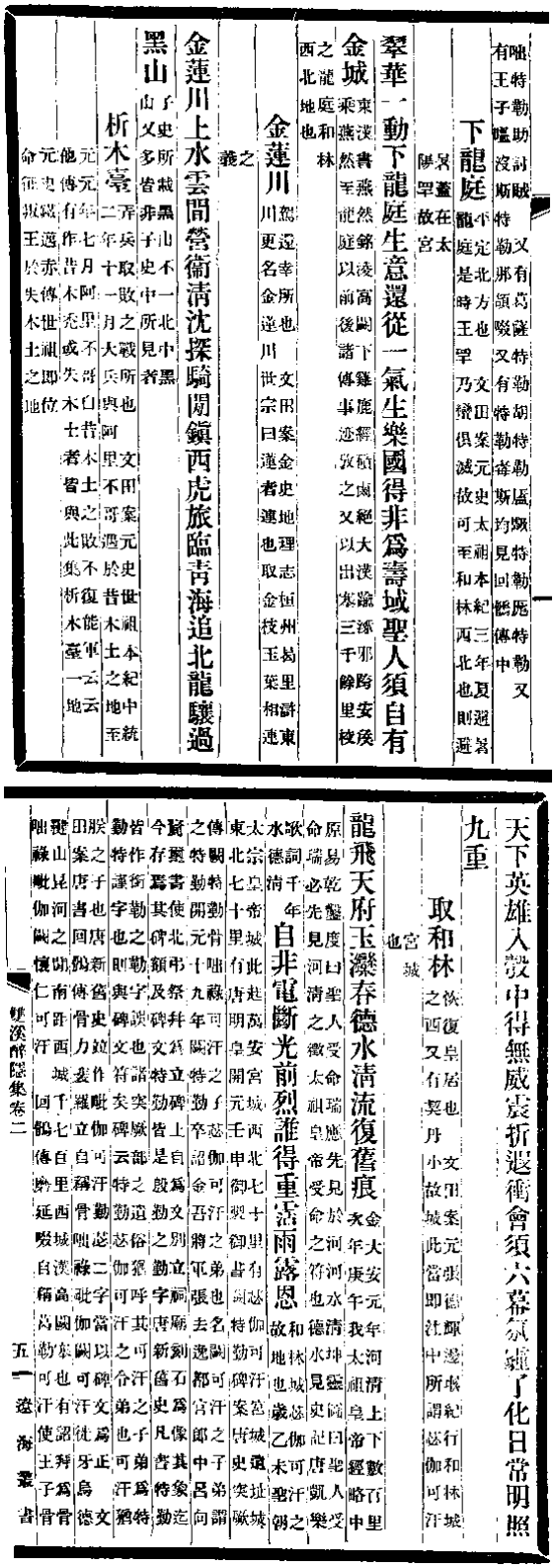

欽定四庫全書 雙溪醉隱集 七

取和林 恢復皇居也

龍飛天府玉灤春德水清流復舊痕 金大安元年河清上下數百里次年庚午我太祖皇帝經略中原易乾鑿度曰聖人受命瑞應先見於河河水清坤靈圖曰聖人受命瑞必先於河河清之徵太祖皇帝受命之符也德水見史記唐堯凱樂歌辭千年德水清 自非電斷光前烈誰得重霑雨露恩

和林城茲伽可汗之故地也歲乙未聖朝太宗皇帝城此起萬安宮城西北七十里有茲伽可汗宮城遺址城東北七十里有唐明皇開元廿年御製御書闕特勒碑按唐史突厥傳闕特勒骨咄祿可汗之子茲伽可汗之弟也名闕可汗之子弟謂之特勒開元十九年闕特勒卒詔金吾將軍張去逸都官郎中呂向齎璽書使北弔祭并為立碑上自為文別立祠廟刻石為像其像迄今存焉其碑頗及碑

Ek 1: *Shuangxi Zuiyin Ji* 雙溪醉隱集 (SXZY) 1782 *SKQS* Nüshası.

Ek 2: *Shuangxi Zuiyin Ji* 雙溪醉隱集 (*Liaohai Congshu* Nüshası) 1933 Tom. 2, s. 5a-b.

Ek 3: Hotont'un kuzeydoğusunda görülen bir kompleks kalıntısının Google Earth'teki görünümü (koordinatları 47°22'24.9"K 102°30'05.9"D).

Ek 4: Kompleksin kuzey tarafında daha belirgin görünen kısımları.

Ek 5: Kompleksin güney tarafında daha silik görünen kısımları.

Ek 6: Hotont kasabası içinde ve etrafında Google Haritalar'da görülebilen tarihî yerleşim kalıntıları.

Ek 7: Hotont'un kuzeyinde bulunan ve şu anda bir kısmının üzerinde Budist bir tapınak olduğu anlaşılan tarihî yapı kalıntıları (koordinatları 47°22'38.8"K 102°28'47.7"D).

Ek 8: Kalıntıların daha yakından görüntüsü.

Ek 9: Hotont'un içinde daha küçük boyutlu bazı tarihî yapıların kalıntıları olabilecek izler (koordinatları 47°22'20.8"K 102°28'45.2"D).

Ek 10: Hotont'un güneyinde tarihî yapı izleri; burası mezarlık alanı olabilir (koordinatları 47°21'40.3"K 102°29'10.7"D).

Ek 11: Hotont'un batısında yer alan ve bir bölümü Gök Türk, çoğu ise Uygur dönemine tarihlendirilen *dörvölcin* tipi yerleşimlere benzeyen bir yerleşimin kalıntıları (koordinatları 47°22'01.2"K 102°27'22.8"D).